

Ciprian FIREA

Cuvinte cheie: Bistrița, biserica parohială, evul mediu, casa parohială, preoți parohi, *pax*.

Keywords: Bistrița, parish church, middle ages, parish house, parish priest, *pax*.

Biserica evanghelică domină prin monumentalitate și marchează prin silueta specifică veduta orașului Bistrița. Aspectul actual al edificiului este în mare măsură rezultatul amplului șantier de la mijlocul veacului al XVI-lea, condus de arhitectul Petrus Italo da Lugano și de la a cărui finalizare s-au aniversat anul acesta 450 de ani. Totuși, până la definitivarea (relativă, desigur) a obiectului arhitectonic, acesta a traversat etape succesive, ce se regăsesc mai mult sau mai puțin în substanța sa. În timp, locuitorii orașului și-au adus aportul la proiectul mereu schimbător al edificiului central ce găzduia o instituție-pivot a evului mediu: biserica parohială. Studiul de față¹ se referă la un timp anterior anului 1563, propunând analiza, din perspectiva patronajului, a două „momente” artistice legate de instituția parohiei. Are în centru contribuția, nerelevantă sau insuficient exploatată până în prezent, a unor preoți parohi ai localității de dinainte de Reformă, propunând identificarea lor și completând astfel o listă a preoților ce prezintă încă numeroase lacune documentare². Un prim caz discutat este acela al ctitorului casei parohiale, monument reprezentativ al arhitecturii urbane bistrițene și transilvănene. Al doilea caz se leagă de donatorul unei excepționale piese de argintărie liturgică, păstrată azi la Muzeul Național Maghiar din Budapesta. Desigur, studiul aduce mai puține lămuriri în privința istoriei constructive a monumentului propriu-zis, cât își propune să releve un fenomen patronal mai larg legat de instituția parohiei, manifestat pe fundalul spiritualității medieval-târzii așa cum se poate documenta în cazul specific al orașului Bistrița. Momentul de la mijlocul secolului al XVI-lea s-a așezat pe premise anterioare, cu aportul de netăgăduit al schimbărilor spirituale inițiate de Reformă.

Dominând atât prin importanță cât și prin grandoare viața urbei, biserica parohială dedicată Sfântului Nicolae³ era secundată de numeroase alte edificii de cult care răspundeau necesităților religioase și devoționale ale orașenilor: capele (capela Sf. Mihail din cimitir⁴, capela Sf. Dorotea de lângă biserică⁵, capela Sf. Ecaterina „de deal”⁶, capela Sf. Rochus⁷, capela Sf. Leonard⁸, capela Sf. Cruce⁹, capela Sf. Andrei¹⁰) dar și bisericile ordinelor

1 Sprijinit prin proiectul CNCS – UEFISCDI, PN-II-PCE-2011-3-0359. Doresc să adresez mulțumiri domnului Corneliu Gaiu pentru ajutorul dat la documentare și domnilor Lóvei Pál și Etele Kiss pentru sprijin în obținerea fotografiilor de la Muzeul Național Maghiar (fotograf Dabasi András).

2 Lista este inclusă ca o Anexă a acestui studiu.

3 1376: ... *rectorem parochialis ecclesiae sancti Nicolai de Bestercia* ... (Ub. II, doc. 1048).

4 1527: ... *cuiusdam capelle sancti Michaeli archangeli in cimiterio ecclesie parochialis* ... (Entz 1996, p. 239)

5 1512: ... *in capella sanctae Dorotheae virginis et martyris ecclesiae sancti Nicolai adiuncta* ... (Teutsch 1921, p. 131).

6 1512: ... *zu S. Catharinen kirch aufm berg fl. 2* (Müller 1864, doc. LXXVIII).

7 1513: ... *unum vero florenum pro ecclesia sancti Rochy* (MOL Arcanum DF 247565).

8 1512: ... *zu S. Lenarts kirch fl. 5* (Müller 1864, doc. LXXVIII); 1513: ... *item unum (florenum) ad Sanctum Leonardum* (MOL Arcanum DF 247565).

9 1506: ... *quandam capellam in civitate nostre Bistriciensis sub honore sancte crucis* ... (Entz 1996, p. 240; Berger 468-69; MOL Arcanum DF 247492 și 247491).

10 1494: *Petro Franck in finali solutione moeniarum factarum 16 retris ecclesiam Sancti Andree fl. 13,40* (Dahinten 1988, p. 208)

(biserica fraților¹¹ franciscani Sf. Maria, biserica dominicanilor Sf. Cruce¹², biserica surorilor dominicane Sf. Maria¹³) sau spitalele¹⁴.

Aceste instituții religioase, ce jalonau vizual țesutul urban de odinioară și defineau profilul spiritual al așezării, se aflau totodată într-o anumită concurență pentru resursele pe care le puteau atrage, pentru continua dotare sau înfrumusețare și pentru funcționarea oficiilor atașate (preoți, capelani, altariști, rectori etc.). Donatorii sau patronii aveau posibilitatea să opteze în ce fel își distribuiau darurile și negociau cu clerul răsplata spirituală. De exemplu, Ursula Eiben, văduva magistrului Paulus Pellifex, în testamentul său făcea daruri către nu mai puțin de 16 instituții religioase diferite, majoritatea din Bistrița, dar și din alte părți (Rodna, Suseni, Cepari, dar și Cluj sau Sibiu), către confraternități, pentru pelerinaje la locurile sfinte, pentru lucrările publice ale orașului și pentru un număr impresionant de persoane individuale¹⁵. Beneficiarii aveau datoria să se roage pentru sufletul său (*vor mich bitten lassen ...*) și să-i păstreze memoria.

Preferințele pentru unele sau altele dintre instituțiile amintite se pot deduce așadar din parcurgerea donațiilor și testamentelor ce le vizează. Dacă, de pildă, ordinul dominican, mai bine documentat¹⁶, pare să se fi aflat mai ales sub ocrotirea și patronajul unor familii nobiliare din jurul Bistriței sau de mai departe¹⁷, biserica parohială a rămas mereu inima religioasă a populației urbane, de la magistrat și patricieni, negustori, meseriași și până la plebea orașului¹⁸.

Biserica parohială a focalizat în mare măsură atât devoțiunea publică și privată, prin serviciile religioase, festivități, procesiuni etc., cât și resursele comunității. Imaginea pe care ne-o putem construi, pe baze documentare, asupra bisericii este una de acumulare continuă de altare, servicii religioase (liturghii sau mise, pomeniri etc.), „artă” și odoare (*vasa sacra*, veșminte, picturi, sculpturi, retabluri, clopote, orgă etc.) și personal, susținută în timp de diferiți patroni (sau ctitori) și donatori¹⁹. Familia Kretschmer, una dintre cele mai importante familii patriciene²⁰, a fondat două altare (al Tuturor Sfinților atestat în 1432²¹, și al Sfintei Treimi, atestat în 1475²²) pe

-
- 11 Clarisele, atestate în Bistrița, se pare că nu au avut casă proprie, ci au funcționat pe lângă conventul masculin, eventual într-o capelă externă (Sf. Andrei?) a acestuia (1512: ... *den groen Nonnen zu Marienkirch auch fl. 2 ... Müller 1864, doc. LXXVIII*)
 - 12 1444: ... *domos Praedicatorum et Minorum ordinum ... B. Mariae et S. Crucis in Bistricia in partibus Transsilvaniae consistentes ...* (Lukciscs II, 216).
 - 13 Mai exact cu hramul Bunavestire. 1525: ... *claustro sew cenobio annunciacionis beatissime virginis Marie in civitate Bistriciensis fundato ...* (MOL Arcanum DF 247771). Dedicția Fecioarei apare în repetate rânduri în documente (e.g.: 1501 ... *sanctimoniales in claustro beatissime virginis Marie in Civitate Byztriciensis fundato ...* MOL Arcanum DF 275354; 1503: ... *sanctimoniales in claustro beate Marie virginis in civitate Bistriciensis constructo degentes ...* Jakó 1990, doc. 3272), astfel că părerea conform căreia conventul dominican feminin avea hramul Sf. Treime se bazează pe o confuzie.
 - 14 Spitalul *intra muros* era dedicat Sf. Elisabeta (1438: ... *in hospitali sanctae Elizabeth in civitate nostra Bystricz vocata ... Ub. V, doc. 2320*), iar leproseria (1513: ... *debet persolvere ad leprosorum civitatis Bistriciensis florenos tres ...* MOL Arcanum DF 247565), probabil, Sf. Spirit (1512: *ad ecclesiam S. Spiritus similiter fl. 10, Dahinten 1988, p. 208*).
 - 15 Testamentul său, databil mai degrabă în 1512 și nu 1505 (pe baza coincidenței dintre sărbătoarea Vizitației cu o zi de vineri și cu un an de iudicat al lui Fabianus Eiben) este reprodus integral în germană de Müller (Müller 1864, doc. LXXVIII) și parțial, în latină, de Teutsch (Teutsch 1921, p. 131).
 - 16 Vezi, Salontai 2002, p. 97-124.
 - 17 Familia Farkas de Herina (1485 (sau 1497?): *Ub. VII, doc. 4592*; 1490 MOL Arcanum DF 247401; 1492: MOL Arcanum DF 275389, 247405, 247414, 247416; 1501: Jakó 1990, doc. 3187; 1503: Jakó 1990, doc. 3272), familia Porkolab din Bungard (1501: Jakó 1990, doc. 3187; MOL Arcanum DL 28702; 1523: DF 247735), familia Zobi din Archiud, Albertus Litteratus de Mara (1490 MOL Arcanum DF 247401; 1492: MOL Arcanum DF 275389, 247405, 247414, 247416; 1502: MOL Arcanum DF 277674, transumpt în DL 22550; 1504: MOL Arcanum DF 247471 și 275343; 1508: DF 275332; 1509: Jakó 1990, doc. 3485 și MOL Arcanum DL 21900) etc.
 - 18 Acest lucru se datora pe de o parte anumitor drepturi deținute de parohie (de botez, înmormântare, căsătorie etc.) și pe care le apăra împotriva concurenților, dar pe de alta și obligației ca donațiile testamentare să aibă în vedere întotdeauna și parohia (pentru ca un testament să fie valid trebuia să se afle de față cel puțin un capelan al bisericii parohiale).
 - 19 Patronajul legal în sens larg (*ius patronatus* cu toate derivatele lui) revenea municipalității, dar „părți” din patronaj (asupra unor altare, mise sau beneficii) erau deținute de diferite grupuri (bresle, confraternități), familii sau persoane individuale.
 - 20 Gündisch 1993, p. 266 sqq și 447 (indice).
 - 21 1432: ... *Petrus Kreczmer ... dotavit atque testamentaliter ordinavit scilicet altari in honorem sanctorum omnium fundato, erecto et habito in capella ingrediendo ecclesiam nostram parochialem beati Nicolai confessoris per maiorem portam desursum a plaga occidentalis turribus campanilibus annexa ...* (*Ub. IV, doc. 2161*)
 - 22 1475: *Laurentius de Alba Ecclesia nec non magni altaris sanctae trinitatis in ecclesia parochiali beati Nicolai pontificis et confessoris fundati [rector] item providus Martinus Kretzmer cognominatus in persona sui ac virtuose domine Sophiae coniugis suae et Mel-*